

Kütüphaneciliğin Psiko-Soysal Boyutları (II): Kütüphanecinin "Statü" Sorunu*

Psycho-Social Dimensions of Librarianship (II): The Issue of the "Status" of Librarian

Ahmet Çelik**

Öz

Kişinin toplumdaki statüsü büyük ölçüde yaptığı işe bağlıdır. Tarihsel süreç içinde mesleklerin saygınlığı değişikliğe uğramaktadır. Kütüphanecilik mesleği çeşitli nedenlerle toplumda istenilen saygınlığa kavuşmamıştır. Bu yazıda, statünün temel belirleyicisi olan mesleki saygınlık konusu çeşitli açılardan tartışılarak, kütüphanecilik mesleğinin daha saygın bir konuma gelebilmesi için yapılan girişimlere değinilmektedir.

Abstract

Social status of an individual greatly depends on his/her job. Occupational prestige of professions has been changing in historical process. The prestige of occupational prestige, which is the basic determinant of social status, is discussed from different viewpoints and the attempts made for gaining more prestige for librarians are mentioned.

Giriş

Bir kişinin işi/mesleği toplumdaki yerini belirleyen önemli bir öge, mutluluğu ya da mutsuzluğunun temel kaynaklarından birisidir. Çünkü, kişinin

---

* Bu yazının ilk biçimi Türk Kütüphaneciler Derneği'nce 22-24 Aralık 1993 tarihlerinde gerçekleştirilen "IFLA 95'e Doğru Türk Kütüphaneciliği Sempozyumu"na sunulmuş, daha sonra yapılan bazı düzeltme ve eklerle şimdiki durumunu almıştır.

** Doç. Dr. Ahmet Çelik Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesidir.

maddi gereksinimlerini karşılayabilmesi, manevi açıdan toplumsal kabul görmesi büyük ölçüde mesleğine bağlıdır. Ünlü filozof Bertrand Russell mutluluğun kaynakları arasında mesleğe özel bir yer verir.

Günümüzde hemen her meslek grubu durumundan yakınmakta, toplumda hak ettikleri konumu, maddi ve manevi yönden doyurucu bulmamaktadırlar. Kütüphanecilik kesimi de mesleklerinin mevcut konumundan ve toplumdaki "kitap bekçisi" imajından rahatsızdır. Bir süre önce, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Kütüphanecilik, Dokümantasyon ve Arşiv İhtisas Komitesi'ne sunulan bir Alt Komisyon raporunda "...kütüphaneciliğimizin ivedilikle çözüm bekleyen en önemli sorunu, günümüz kütüphanecisinin toplumsal konumu ya da statüsüdür." sonucuna varılarak konunun önemi ortaya konmuştur (Çakın ve diğerleri, 1993:24).

Bu yazıda, kişinin toplumsal statüsünün belirlenmesinde önemli yeri olan mesleki saygınlık konusu tartışılarak, bu açıdan Türkiye'de kütüphaneciliğin konumu değerlendirilecektir.

Statü Nedir?

Statü kavramına günlük yaşamda farklı anlamlar yüklenmektedir. Kimilerine göre kişinin mesleki saygınlığı, statüsünün temel belirleyicisi iken, bazıları bu açıklamanın yeterli olmadığını vurgulamaktadırlar.

Statü, bir toplumbilim terimi olup, Max Weber tarafından ortaya atılmıştır. Weber'e göre statü, bir kişinin toplum içinde sahip olduğu konumdur. Kişinin mesleği, yaşam biçimi, eğitim düzeyi ve toplumsal kökeni bu statünün belirlenmesinde temel etkenlerdir. Fichter'e (1990: 30-31) göre ise herhangi bir kişinin toplumsal statüsü belirlenirken şu ölçütler kullanılmaktadır:

- a) Soy bağı (anababaların ünü, doğumun meşruluğu),
- b) Ne yaptığı (iş, mesleği)
- c) Sahip olunan servet,
- d) Eğitim düzeyi,
- e) Fiziksel özellikler.

Warner İndeksi'ne göre de (Svalastoga, 1965:22), kişinin işi, geliri, oturduğu ev, yaşadığı bölge, toplumsal statüsünün belirleyicileridir. Örneğin; Afrika'nın bazı bölgelerinde nalbant ve demirciler aşağı statüden ayrı bir grup oluşturur. Hindistan'daki "kast" sisteminde de çöpçüler en aşağı statüde yer alır (Bkz. Ana Britannica, "toplumsal statü" maddesi, s. 1021).

Görüldüğü gibi toplumsal statüyle ilgili görüşlerin hepsinde kişinin "iş"i ve bu işin saygınlığı ön planda yer almaktadır. Bu nedenle kişinin toplumsal

konumunun / statüsünün en önemli etkeni meslek olmakta ve statü ile, pek de yanlış sayılmayacak bir biçimde, eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak, yine de statüyü ortaya çıkaran başka etkenlerin de bulunduğu unutulmamalıdır. Statü kişilerle ilintili bir kavramdır ve yukarıda sözü edilen çeşitli boyutları içerir. Bir meslek için statü değil, mesleki saygınlık (occupational prestige) kavramı daha uygun düşmektedir. Bu nedenle mesleki saygınlık konusunu daha ayrıntılı incelemek gerekmektedir.

Mesleki Saygınlık

Tarihsel sürece bakıldığında, zaman içinde mesleklerin saygınlığının değişime uğradığı görülmektedir. Örneğin; Osmanlılarda askerler ve devlet memurları daha saygın bir konuma sahipken, zanaat erbabı genellikle azınlıklardan oluşuyordu. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1950'lerin başına kadarki dönemde ise devlet memurluğunun saygınlığı yüksekti. Günümüzde de dünün gözde meslekleri olan tıp ve mühendislik kesimleri bir ölçüde itibar kaybına uğrarken elektronikçiler ve bilgisayarlılar saygınlığı "yükselen" grubu oluşturmaktadırlar. Ancak, her toplumsal değişim gibi, bu değişimin de yavaş bir tempoda gerçekleştiği unutulmamalıdır.

Mesleklerin saygınlığını belirleyen etkenler acaba nelerdir? Bu konuda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin ortak noktası şudur: Bir mesleğin saygınlığını etkileyen en önemli öğeler, o işin toplumsal önemi ve güçlüğüdür (Svalastoga, 1965:30). Bu etkenler, ilgili meslek grubunun gelirlerinin de belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Mesleğin toplumsal önemi söz konusu olduğunda şunlar söylenebilir: İlgili meslek, acaba o toplum için hangi gereksinimi karşılamaktadır? Bu gereksinim karşılanmadığında toplumdaki etki ve sonuçları ne olmaktadır? Bu sorulara verilecek nesnel yanıtlar bir mesleğin toplumsal önemini ortaya koyacaktır. Toplum için "vazgeçilemez" bir öneme sahip olan mesleklerin saygınlığı bu duruma paralel bir gelişme göstermektedir. Böyle olduğu içindir ki, hazinesinin geliri büyük ölçüde savaş ganimetlerine dayalı olan Osmanlılarda askerlerin saygınlığı, diğer mesleklere göre, çok yüksektir. Bilgi toplumunu gerçekleştirmede epeyce yol alan ABD toplumunda da "yükselen" meslekler arasında kütüphaneciliğin bir çok gözde mesleği geride bırakarak altıncı sırada yer alması herhalde bir raslantı değildir (Bkz. 9 Haziran 1993 tarihli Milliyet Gazetesi).

Diğer ögenin mesleğin güçlüğü olduğu belirtilmişti. Güçlük; o mesleğin öğrenilmesindeki zorlukları, eğitim süresini ve bu konuda sarfedilen maddi ve manevi çabaları kapsamakta, bir anlamda uzmanlaşma ile eş anlam taşımaktadır. Meslekler, özetle, toplum için taşıdıkları öneme ve uzmanlaşma derecelerine göre toplumda yerlerini alırlar.

Mesleklerin Konumu

Bir mesleğin toplumdaki yeri/konumu tartışılırken, diğer meslekler karşısındaki konumu da dikkate alınmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmada (Stevens, 1987) o toplumdaki 889 farklı meslek grubu sekiz kategoriye ayrılarak mesleklerin saygınlık puanları belirlenmiştir. Bu kategoriler şöyledir:

1. Yönetim görevleri ile ilgili meslekler,
2. Profesyonel uzmanlık gerektiren meslekler (mühendis, mimar, bilim adamı, hekim, öğretmen, kütüphaneci, arşivci, sosyal bilimci, ekonomist, sanatçı v.b.).
3. Teknisyenler ve benzeri destek hizmetleri,
4. Pazarlama ile ilgili meslekler,
5. Destek hizmetleri ile ilgili meslekler,
6. Yardımcı hizmetler,
7. Güvenlik hizmetleri ile ilgili meslekler,
8. Diğer alanlara yönelik meslekler (tarım, ormancılık, temizlik, tamir, taşıma v.b.)

Tablo 1'de bazı meslekler ve bunların saygınlık puanları yer almaktadır. Görüldüğü gibi kütüphanecilik uzmanlık gerektiren bir meslek olarak algılanmakta, saygınlık puanı da bir çok mesleğin önünde yer almaktadır.

Tablo 1: Mesleklerin Saygınlık Hiyerarşisi*

Meslek	Saygınlık Puanı
Hekim (uzman)	81.09
Üniversite Öğretim Üyesi	78.30
Avukat	75.10
Pilot	66.75
Mühendis	66.40
Arşivci, müzeci	59.60
Öğretmen (ilkokul)	59.20
Kütüphaneci	54.60
Aktör	54.42
Ekonomist	54.13
Yönetici (orta düzey)	45.80
Elektrik teknisyeni	51.20

* Bu tablo, Stevens (1987)'in sözü edilen araştırmasındaki 889 meslek arasından bir seçim yapılarak tarafımızdan hazırlanmıştır (A.Ç.).

(Tablo 1'in devamı)

Sigortacı	46.80
Polis müdürü	45.80
Sekreter	45.80
Kütüphane memuru	39.61
Berber	37.89
Enformasyon memuru	39.63
Ustabaşı (fabrika)	35.72
Çöpçü	17.30

Türkiye'de Kütüphaneciliğin Konumu

Türkiye'de kütüphanecilik mesleğinin nedeni ne olursa olsun, kendini topluma gerektiği gibi kabul ettiremeyişi bazı alanlarda olumsuz tablolar ortaya çıkarmaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

1-İstihdam alanındaki sorunlar: Kütüphaneciliğin bir uzmanlık alanı olarak görülmemesinin sonucu, kütüphanelerin sorumluluk makamlarında oturan kişilerin çoğunluğu, kütüphanecilik dışı meslek mensuplarından oluşmaktadır. Oysa toplumda mühendis olmayan kişinin çizdiği plan, hekim olmayan kişinin yazdığı reçete geçerli değildir. Çünkü bu mesleklerin kendi alanlarındaki yetkileri toplumca onaylanmış, yasalarca güvence altına alınmıştır.

Çağdaş gelişmeleri izlemesi gereken üniversitelerde bile kütüphanecilik konusunun değerlendirilişi iç açıca değildir. 1990'da yapılan bir çalışma (Çelik, 1991) üniversite kütüphane ve dokümantasyon daire başkanlarının yaklaşık yarıya yakın bir kısmının kütüphanecilik eğitimi olmayan görevlilerden meydana geldiğini göstermektedir. ABD'de ise, yasal bir hüküm bulunmamakla birlikte, üniversite kütüphanelerinde yönetici konumunda bulunanların tamamı kütüphanecilik eğitimidir (Moran, 1984).

2- Ücret sorunu: Kütüphaneciler için en büyük işveren devlettir. Bu yüzden devletin konuya bakışı özel bir önem taşır. Devletin personel politikası ise günümüzde ciddi eleştirilere uğramaktadır. Bu politika, diğer çalışanlar gibi, kütüphanecileri de doğrudan etkilemektedir. Personel rejimiyle ilgili mevzuata göre, kamu kesimi çalışanları dört gruba ayrılmaktadır:

- 1- Memurlar,
- 2- Sözleşmeliler,
- 3- Geçici işçiler,
- 4- İşçiler.

Söz konusu dört grup arasında ücret yönünden önemli farklılıklar bulunmakta, çağdaş bürokrasinin temeli olan "eşit işe eşit ücret" ilkesi uygulanmamaktadır. Böylece ülke ekonomisinin güçsüzlüğünden kaynaklanan ücretlerin genel yetersizliğine bir de "dengesizlik" eklenmektedir. Kısacası devletin personel politikası ciddi eleştirilere açıktır.

Kütüphaneciler de bu durumdan, doğal olarak, etkilenmektedirler. Ancak, kütüphaneciler için asıl önemli sorun, herhalde 657 sayılı yasanın (Devlet Memurları Kanunu) Genel İdare Hizmetleri Sınıfı içinde yer almış olmalarıdır. Devlet memurlarının önemli bir kısmını kapsayan bu sınıf genellikle uzmanlık gerektirmeyen büro çalışanlarına yöneliktir ve ücretleri, diğer sınıfların çoğuna göre, düşüktür. Bir uzmanlık alanı olan kütüphaneciliğe bu sınıfta yer verilmesi, bu meslek dalının önemli bir sorununu oluşturmaktadır.

Kütüphanecilerin Mesleki Saygınlığını Artırmaya Yönelik Girişimler

Ülkeler arasında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte kütüphaneciler, evrensel olarak, toplumdaki "imağ"larından rahatsızdırlar. Bowden (1993: 10-11), kütüphaneciliğin meslek olarak saygınlığının düşük olmasının nedenlerini aşağıdaki etkenlere bağlamaktadır:

- Kamuoyunun kütüphanecilerin yaptığı işi ve üstlendikleri sorumlulukları yeterince bilmeyişi,
- Kütüphanecilerin bilgiye erişimi kısıtlar gibi bir konumda algılanmaları (kaynakların korunmasını ön plana çıkarmaları),
- Daha ziyade kadınların egemenliğinde bir meslek olarak görülmesi,
- Meslek mensuplarının eğitim düzeyinin düşüklüğü,
- Yasal statü eksikliği (mesleği yapmak için diplomanın gerekmemesi).

Kütüphaneciliği daha saygın bir konuma getirmek için meslek mensupları çeşitli girişimlerde bulunmaktadırlar. Bu konuda ilk girişim, 1960'larda gündeme gelen ve akademik kütüphanelerde çalışan kütüphanecilere öğretim üyelerine benzer bir konum sağlanması isteği olup, bu düşünce bazı kurumlarda gerçekleşmiştir. İngiliz Kütüphane Derneği'nin bu konudaki görüşü şöyledir: İyi yetişmiş kütüphane personeli akademik yaşamın bir parçası sayılmalı, akademik personelin sahip olduğu hak, ücret ve hizmet koşullarına benzer bir konumda görev yapmalıdırlar. Derneğin önerisinde, ancak, bu kadroların kütüphanecilere otomatik olarak verilmemesi, yalnızca yüksek kariyer ve liyakat düzeyine erişmiş kütüphanecilere bu ünvanın verilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir (Mullins, 1989: 69). Türkiye'de ise 2547

sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nda yer alan bir madde ile kütüphanecilere "öğretim üye yardımcısı" olarak adlandırılan araştırma görevlisi, uzman, çevirmen v.b. kadrolar rektör tarafından verilebilmektedir. Ancak, bu konuda hiç bir nesnel ölçüt bulunmamaktadır. Örneğin x üniversitesinde okulunu yeni bitiren bir kütüphaneciye bu kadro verilebilirken, y üniversitesinde 20 yıllık bir kütüphaneci bu durumdan yararlanamamaktadır. Çalışanların yalnızca maaşlarını artırmaya yönelik bu uygulamanın, mesleğin saygınlığını ne oranda artırdığı tartışma konusudur.

Mesleğin saygınlığını artırmaya yönelik daha radikal bir öneri 1970'lerde tartışılmaya başlamış ve bu tartışmalar günümüzde de sürmektedir. İleri sürülen görüş şudur: Kütüphanecilik mesleğine yeni teknolojilerin girmesi, endüstriyel ve ticari kuruluşların bilgiye olan gereksinimlerinin artması geleneksel kütüphane hizmetinin boyutlarını değiştirmektedir. Lancaster'a (1993:1) göre, enformasyon teknolojisinin kullanımı kütüphaneciliğin önemini artırmaktadır. Öyleyse bu gelişmelerden yararlanılarak toplumda olumlu bir imaj oluşturmayan "kütüphaneci" terimi bırakılıp yeni bir adla ortaya çıkılırsa mesleğin saygınlığı açısından yararlı olacaktır. Bu görüşe karşı çıkanlar ise, toplumda yerleşmiş bir terimin kolayca değiştirilemeyeceğini, meslek mensupları bu değişikliği benimsese bile bunun pek anlamlı olmayacağını, bu ad değişiminin toplumca nasıl karşılanacağını daha önemli olduğunu belirtmektedirler (Wilson, 1981: 325).

Yeni gelişmelere uyum sağlamak için, Batılı ülkelerde bir kısım kütüphanecilik okulunun adı ve müfredat programı değiştirilmiş, mezunlar yeni adlarla çalışmaya başlamışlardır. Türkiye'deki kütüphanecilik bölümleri de bu durumdan etkilenmiş, bu kuruluşların bünyelerinde kütüphaneciliğin yanısıra dokümantasyon ve enformasyon, arşiv anabilim dalları açılmıştır. Yukarıda sözü edilen UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Kütüphanecilik, Dokümantasyon ve Arşiv İhtisas Komitesi'ne sunulan Alt Komisyon Raporu'nda da kütüphaneci teriminin bu mesleğin yaptığı işi yeterince kapsadığı ve toplumda yanlış imajlar doğurduğu belirtilerek, bu terimin bırakılıp yerine bilgi hizmetlerini daha iyi ifade edebilen terimler kullanılması önerilmiştir.

Sonuç

Türkiye'de kütüphaneciliğin mesleki saygınlığı istenilen düzeye erişememiştir. Bunun çeşitli nedenleri vardır, özellikle "bilgi toplumu" aşamasından henüz uzak oluşumuz bu sonucu doğurmaktadır. Bu yüzden gerek istihdam alanında, gerekse ücret açısından çeşitli aksaklıklar bulunmaktadır. Diğer yandan, mesleki saygınlığı yalnızca ücretle özdeşleştirmek pek tutarlı değildir. Soysal'ın (1993:4) belirttiği gibi "...salt kütüphane sorunlarına dönük

bir tartışmadan ülke kütüphaneciliğini biçimlendirici veriler sağlanamayacağı gibi kütüphanecinin sorun ve özellikleri de yalnız mesleki konum ya da özlük haklarını pekiştirmeyi amaçlamış çabalarla belirlenemez."

Öyle ise ne yapılmalıdır? Öncelikle kütüphaneciliğin bir uzmanlık alanı olduğu görüşü her platformda savunulmalı, daha önemlisi gösterilecek performans ile bu durum kanıtlanmalıdır. Değişen koşullara uyum sağlayabilmek koşuluyla, bilgi toplumunun gerekleri bu mesleğin saygınlığını artırıcı yödedir. Ancak, bilgi kaynaklarının korunması, organizasyonu ve hizmete sunulması işlevini üstlenen kütüphaneciler, yalnızca basılı bilgi kaynaklarıyla ilgilenme durumunda kalırlarsa, bu alana diğer mesleklerin sızması önlenemez. Bu konuda gerekli önlemlerin alınabilmesi için ilgili eğitim kurumlarına ve derneklere önemli görevler düşmektedir.

Kütüphanecinin toplumdaki "imaj"ı açısından ad değişikliği çözüm olabilir mi? Bu görüşü destekleyen ve karşı çıkan savlar vardır. Ancak şurası kesindir: Ad değişikliğinin anlamlı olması, daha doğrusu toplum tarafından benimsenebilmesi için verilen hizmetlerin yapısında bir değişim zorunludur. Yoksa yalnızca ad değiştirmek ile yetinmek, toplum tarafından onaylanmayacaktır.

Kaynakça

- Ana Britannica. "Toplumsal statü", İstanbul: Ana Yayıncılık, 1986.
- Bowden, Russell. (1994). "Editör's foreword", *The Status, reputation and image of the library and information profession* içinde (9-11). Russell Bowden and D. Wijasuriya (eds.) München: IFLA.
- Çakın, İrfan ve diğerleri. (1993). "Türk kütüphaneciliğinin sorunları ve çözüm önerileri", *Türk Kütüphaneciliği* 7(3): 220-226.
- Çelik, Ahmet. (1991). "Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinin sorunları", *Türk Kütüphaneciliği* 5(2): 59-68.
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji nedir?* (çev. Nigün Çelebi) Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Lancaster, F.W. (1993). "Treat versus opportunity", *Libraries and Future* içinde (1-4). New York: The Haworth Press.
- Milliyet Gazetesi*. 9 Haziran 1993.
- Moran, B.B. (1984). *Academic libraries: the changing knowledge centers of colleges and universities*. Washington: ASHE.
- Mullins, J.L. (1989). "Faculty status of librarians", *Academic librarianship: past, present and future* içinde (67-68). Englewood, NJ: Libraries Unlimited.
- Soysal, Özer. (1993). "Bigileşim devrimi ve kütüphaneci (Bilgi üzerine Çeşitlemeler/2)", *Düşünceler* (12): 2-6.
- Stevens, Gillian. (1987). "Occupational prestige and the 1980 U.S. labor force", *Social Science Research*. 16: 74-105.
- Svalastoga, K. (1965). *Social differentiation*. New York: D. McKay.
- Wison, Pauline. "Shall we change our name: taking the library out of the library education", *American Libraries* 12: 321-325.